

УДК: 339.544+341.1/8

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-6\(12\)-167-175](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-6(12)-167-175)

Восканян Патвакан Степанович, заступник директора з наукових питань Національного бюро експертиз Республіки Вірменія, старший науковий співробітник, кандидат хімічних наук; 0004, Республіка Вірменія, Єриван, пр. Адмірала Ісакова, 24; тел.: +37410 777710; e-mail: p.voskanyan@nbe.am, <https://orcid.org/0000-0003-3518-7015>

Титанян Емілія Левонівна, начальник юридичного відділу Національного бюро експертиз Республіки Вірменія, аспірант департаменту політології, криміналістики і права, відділ європейських досліджень Льєзького університету, 0004, Республіка Вірменія, Єриван, пр. Адмірала Ісакова, 24; тел.: +37410 777710; e-mail: emilia.titanyan@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6951-4956>

ЩОДО ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСКОРДОННОЇ НЕВЛОВИМОЇ ПЕРЕДАЧІ ЧУТЛИВИХ ТЕХНОЛОГІЙ*

Анотація. У багатьох галузях науки фундаментальні дослідження і дослідження військового призначення перетинаються. Разом із цим, відсутність розроблених і прийнятих до практичного виконання чітких критеріїв і розроблених засобів з контролю невловимої передачі технологій помножених на існуючу низьку ефективність контролю за трансфертом нематеріальних технологій на поточний момент створюють зримі проблеми при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності.

Відзначимо також неврегульованість процедур контролю отримання освіти в області наук, які стосуються створення зброї масового знищення. Делікатними є також питання – чи варто забороняти навчання іноземних студентів, і чи є необхідність в обмеженні видання підручників з чутливих спеціальностей? Розв'язання існуючих проблем контролю невловимої передачі технології має спонукати сучасні держави світу до співробітництва і об'єднання зусиль для запобігання незаконної передачі чутливої інформації.

На сьогоднішній день одним з найкращих способів вирішення деяких зі згаданих проблем є підвищення обізнаності серед цільових груп, а саме вчених, які займаються дослідницькою діяльністю, насамперед в інноваційних областях. На жаль, у вищезгаданій науковій спільноті дуже низький рівень обізнаності про специфіку чутливих технологій і про обмеження, які застосовуються до процесу їхньої передачі.

У статті приділяється значна увага аналізу загального стану справ, стосовно питання, що розглядається, в Республіці Вірменія. Відзначається, що експорт товарів подвійного призначення і передача контрольованих нематеріальних активів в Республіці Вірменія виконується на підставі одноразових індивідуальних дозволів загального характеру, які видані уповноваженими державними структурами. При цьо-

* Переклад на українську мову – О.В. Голікова та К. А. Мотузка

му підкреслюється, що під словосполученням “нематеріальні активи” мається на увазі інформація будь-якого роду, яка є результатом інтелектуальної діяльності.

Стаття підсумовує певні напрацювання, за виключенням вищезгаданих негативних явищ, у процесах трансферу чуттєвих технологій у Республіці Вірменія. Зокрема, відзначається позитивний досвід роботи Республіки Вірменія в програмах Міжнародного науково-технічного центру з розробки критеріїв, що забезпечують контроль за торгівлею стратегічними товарами в Центральній Азії і на Південному Кавказі.

Обґрунтовується думка про те, що одночасно з розробкою критеріїв контролю, одним з напрямків є просвітництво наукового товариства в галузі знань по боротьбі з хімічними, біологічними, радіологічними і ядерними ризиками та загрозами, що пов'язані з невлвовимою передачею технологій.

У висновках публікації відзначається, що в найближчій перспективі важливо зосередити головні зусилля на розробці просвітницьких лекційних циклів щодо правил поведінки під час роботи з невлвовимою передачею технологій подвійного призначення для провідних вчених науково-дослідних інститутів Національної академії наук Республіки Вірменія і викладацького складу, а також аспірантів і магістрів провідних вищих навчальних закладів Республіки Вірменія.

Ключові слова: зброя масового знищення, нематеріальні активи, чуттєві технології, експортний контроль, невлловима передача технологій.

Voskanyan Patvakan Stepanovych, Deputy Director for Scientific Affairs of the National Bureau of Expertise of the Republic of Armenia, Senior Researcher, Candidate of Chemical Sciences; 0004, Republic of Armenia, Yerevan, 24 Admiral Isakov Ave. ; tel .: +37410 777710; e-mail: p.voskanyan@nbe.am, <https://orcid.org/0000-0003-3518-7015>

Titanyan Emilia Levonivna, Head of the Legal Department of the National Bureau of Expertise of the Republic of Armenia, Postgraduate Student, Department of Political Science, Criminology and Law, European Studies Department, University of Liege, 0004, Republic of Armenia, Yerevan, 24 Admiral Isakov Ave. ; tel .: +37410 777710; e-mail: emilia.titanyan@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6951-4956>

ON THE FEATURES OF CROSS-BORDER EARTHLY TRANSMISSION OF SENSITIVE TECHNOLOGIES

Abstract. In many fields of science, basic research and military research intersect. At the same time, the lack of clear criteria developed and adopted for practical implementation and developed means to control the elusive transfer of technologies multiplied by the existing low efficiency of control over the transfer of intangible technologies currently create visible problems in foreign economic activity.

Note also the unregulated control procedures for education in the field of science related to the creation of weapons of mass destruction. There are also delicate questions – should foreign students be banned from studying, and is there a need to limit the publication of textbooks in sensitive specialties? Addressing the challenges of elusive technology transfer should encourage modern nations to work together and work together to prevent the illicit transfer of sensitive information.

To date, one of the best ways to solve some of these problems is to raise awareness among the target groups, namely scientists engaged in research, especially in the field of innovation. Unfortunately, the above-mentioned scientific community has a very low level of awareness about the specifics of sensitive technologies and the limitations that apply to the process of their transfer.

The article pays considerable attention to the analysis of the general state of affairs in relation to the issue under consideration in the Republic of Armenia. It is noted that the export of dual-use goods and the transfer of controlled intangible assets in the Republic of Armenia is performed on the basis of one-time individual permits of a general nature, issued by authorized government agencies. It is emphasized that the phrase “intangible assets” means information of any kind that is the result of intellectual activity.

The article summarizes certain developments, with the exception of the above-mentioned negative phenomena, in the processes of transfer of sensory technologies in the Republic of Armenia. In particular, there is a positive experience of the Republic of Armenia in the programs of the International Scientific and Technical Center for the development of criteria for controlling trade in strategic goods in Central Asia and the South Caucasus.

It is argued that, along with the development of control criteria, one of the areas is the education of the scientific community in the field of knowledge to combat chemical, biological, radiological and nuclear risks and threats associated with subtle technology transfer.

The publication concludes that in the near future it is important to focus on the development of educational lecture cycles on the rules of conduct when working with elusive transfer of dual-use technologies for leading scientists of research institutes of the National Academy of Sciences of Armenia and faculty, and faculty, and masters of leading higher educational institutions of the Republic of Armenia.

Key words: weapons of mass destruction, intangible assets, sensory technologies, export control, elusive technology transfer.

Постановка питання в загальному вигляді. Не є таємницею, що національна безпека опосередковано залежить від множини міжнародних процесів, одним з яких є боротьба зі зброєю масового знищення, її розповсюдженням, а також імпорт і передача предметів подвійного призначення. В останні роки значення контролю над торговельними операціями значно зросло в аспекті боротьби зі зброєю масового знищення, його розповсюдженням, а також з іншими більш небезпечними видами зброї.

Як відомо, під експортним контролем розуміють комплекс заходів, які забезпечують нормативно-правову реалізацію порядку зовнішньоеко-

номічної діяльності, в тому числі і по відношенню до «чутливої» продукції та технології. Водночас, при експортному контролі так званої «невловимої передачі технологій», тобто знань, що відносяться до контрольованих товарів і технологій, виникають інші труднощі. Це зумовлено тим, що розвиток глобальних комп'ютерних мереж полегшив обмін товарами та інформацією, а повсюдне використання недорогих комп'ютерів і засобів зв'язку збільшило потік інформації, що передається. Контроль цієї інформації створює найбільш серйозні проблеми в області експортного контролю і, в першу чергу, щодо нематеріальних активів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика невловимої передачі технологій подвійного призначення є доволі новою для вірменської науки й, по-суті є запрошенням наукової спільноти до фахової дискусії задля її конструктивного розв'язання.

Загальна мета цього дослідження полягає в узагальненні та аналізі діючого міжнародного та національного нормативно-правового та інституційного контролю за невловимою передачею технологій подвійного призначення в Республіці Вірменія, США, державах-учасницях ЄС, Японії, Австралії та ін., а також в обґрунтуванні пропозицій щодо удосконалення механізмів експертного контролю на пострадянському просторі.

Викладення основного матеріалу. Відзначимо, що передача нематеріальних активів у наш час відбувається внаслідок і за результатами науково-технічного співробітництва, котре включає в себе:

- вільне розповсюдження науково-технічної інформації через наукову, технічну і навчальну літературу, довідники і огляди, технічні стандарти та інструкції, патентні описи, матеріали конференцій, окремі види технічної документації;
- спільне проведення фундаментальних досліджень і обмін їхніми результатами;
- навчання в зарубіжних вищих навчальних закладах, обмін студентами і стажування молодих вчених і спеціалістів;
- обмін інформацією в ході міжнародних наукових конференцій і симпозіумів;
- обмін інформацією в ході міжнародних спеціалізованих і фірмових виставок тощо.

На сьогодні в цьому сегменті експортного контролю, актуальним питанням є питання про те, що і як контролювати, а також як збалансувати публічність і безпеку обміну результатами наукових досліджень [1].

Разом з цим, слід звернути особливу увагу на наступні обставини. В епоху науково-технічної глобалізації, коли більш ніж актуальні такі проекти як «вчені без кордонів» і не лише вітаються, але й заохочуються і фінансуються міждержавні наукові проекти, проблема контролю «чуттєвої» продукції і технологій, на жаль, майже не регульована. У такій ситуації, через відсутність чітких критеріїв і для запобігання «несвідомої» передачі інформації, можливо, подвійного призначення, уряди значної більшості провідних держав в основному використовують практику тотального контролю, що викликає закономірне непорозуміння і невдоволення наукової спільноти, котра змушена обмежити свої наукові та особистісні комунікації [2].

На сьогодні накопичилось ряд очевидних проблем, які ускладнюють процес регулювання невловимого експорту технології. Перерахуємо деякі з них. У першу чергу, це проблема застарілих технологій та інформації. Природно, постають такі питання:

- наскільки застарілою має бути технологія чи інформація, аби її передача іншим державам не ставила під загрозу національну безпеку?
- якщо технологія та інформація швидко оновлюється, то який період часу достатній, щоб вважати їх застарілими?

По друге, це люди, котрі володіють чуттєвою інформацією. У розрізі цієї

проблематики виникають наступні питання:

- як їх класифікувати за ступенем “чутливості знань”?
- який час вони мають перебувати під контролем?
- коли інформація, якою вони володіють, стає застарілою?

Впевнені, що з усіх цих питань відсутні однозначні відповіді. Це пояснюється відсутністю розроблених і ухвалених до практичного виконання чітких критеріїв і заходів з контролю невловимої передачі технологій, помножених на існуючу низьку ефективність контролю за трансфертом нематеріальних технологій, що не дозволяє застосувати механізм санкцій щодо осіб, котрі здійснюють зовнішньоекономічні операції з контрольованими товарами і технологіями з порушенням встановленого порядку [3].

Заради справедливості, слід відзначити, що в наш час лише кілька держав-членів Групи ядерних постачальників розробили законодавство, яке спеціально застосовується до невловимої передачі технологій подвійного призначення, але воно стосується переважно експортного контролю в області ядерних технологій. Як відомо, «результати фундаментальних наукових досліджень» не підпадають під експортний контроль. Разом з цим, необхідно відзначити, що фундаментальні результати в області сучасної науки у багатьох випадках є інформацію подвійного застосування і є суттєвими при створенні зброї масового знищення.

Закономірно та добре відомо, що в багатьох галузях науки фундаментальні дослідження і дослідження військового призначення перетинаються. Певна інформація, котра розгляда-

ється як секретна в одній країні, видається у відкритих джерелах в іншій країні. В якості прикладу розглянемо вітчизняний досвід, котрий накопичено за останній десятирічний період за підходами до інтерпретації поняття «фундаментальні дослідження». Хоча словосполучення «фундаментальне дослідження» визначено в «Переліках контрольованих товарів подвійного призначення, що вивозяться з Республіки Вірменія і провозяться транзитом через територію Республіки Вірменія, а також передаваної інформації подвійного призначення і результатів інтелектуальної діяльності, а саме контрольованих нематеріальних цінностей», затверджених постановою Уряду Республіки Вірменія від 15 грудня 2011 року №1785-Н, достатньо однозначно. Разом із тим, мають місце спроби опублікувати відкриті статті з фундаментальних досліджень, в той час як ці дослідження не є такими. В одних випадках це робиться з метою уникнути стадії отримання ліцензії, а в других – через недостатнє усвідомлення того чи є конкретне дослідження «фундаментальним».

Необхідно також відзначити, що не відрегульовані також процедури контролю отримання освіти в галузях науки, котрі стосуються зброї масового знищення. Делікатними є також питання про те, чи слід забороняти навчання іноземних студентів, і чи є необхідність в обмеженні видання підручників з чутливих спеціальностей? Адже, якщо заборонити навчання іноземних студентів в деяких технічних університетах, то вони або навчатимуться незаконно, або професорсько-викладацький склад технічних університетів шукатиме «роботу на

стороні», створюючи безконтрольний «витік мізків».

Таким чином, низька ефективність контролю невлівимі передачі технологій подвійного викликає у багатьох експертів і урядів провідних держав світу налаштованість спрямовану на вдосконалення цього виду експертного контролю. Однак, відсутність досконалої системи не передбачає, що юридичних та технічних обмежень на передачу чуттєвих технологій не повинно бути. Ми вважаємо, що існуючі проблеми контролю невлівимі передачі технології скоріш за все мають спонукати країни до співробітництва і об'єднання зусиль для запобігання незаконних передач чуттєвої інформації.

Розуміючи важливість вищезазначеної проблеми, і з врахуванням того, що країни пострадянського простору за останні тридцять років повільно, але поступово інтегруються в світову економіку, гадаємо є необхідність у:

- створенні, з урахуванням законодавства про державні і службові таємниці, національних комп'ютеризованих баз даних вчених, котрі працюють в сфері фундаментальних досліджень;

- розробці ефективного національного законодавства з ліцензування невлівимі передачі технологій, з метою наступного включення в експортне законодавство Республіки Вірменія;

- проведення досліджень з метою спрощення бюрократичних процедур контролю невлівимі передачі технологій і оптимізації (простота, транспарентність і мінімальна кількість часу) експортно-контрольних процедур;

- розвиток форматів ефективного співробітництва і обміну інформацією і найкращими практиками

у справі контролю невлівимі передачі технологій як на державному рівні, так і на рівні різноманітних відомств, із залученням урядових експертів, неурядових організацій і розвідувальних органів;

- забезпечення безперервності інформування і освіти у форматі семінарів, тренінгів, круглих столів тощо з метою запобігання передачі інформації не лише не зі «злого наміру», але й «через незнання», а саме нерозуміння необхідності контролю чи наслідків невлівимі передачі технологій.

Відносно останнього з перелічених пунктів на сьогоднішній день одним з найкращих засобів вирішення деяких з перерахованих проблем є підвищення обізнаності серед цільових груп, а саме вчених пострадянського простору, котрі займаються дослідницькою діяльністю переважно в інноваційних галузях. На жаль, можемо констатувати, що у заданій науковій спільноті досить низький рівень обізнаності про специфіку чуттєвих технологій і про обмеження, які застосовуються до процесу їхньої передачі.

Цікавим є той факт, що в багатьох країнах щодо питання про невлівиму передачу технологій існує значна різниця в підходах до розв'язання цієї проблематики. Так, у США передача технологій, не залежно від способу передачі, регулюється законом та підзаконними актами, а за їх виконанням слідкують Міністерство енергетики, Міністерство торгівлі, Державний Департамент, а також спеціальні наглядові органи та міграційні служби. Важливо зазначити, що в США приділяється значна увага навчанню, інформуванню, а також створенню ефективних тренінгових системи, в першу чергу, для вчених, котрі задіяні в технологіях, які визнані в США

чутливими для національної безпеки, оборони, розвідки та економічних інтересів.

Існують також спеціальні посібники, розділи та сторінки з питань і відповідей на офіційному веб-сайті Бюро Експертного Адміністрування, де експортерам пояснюється, в яких випадках необхідна ліцензія на експорт чутливих технологій. Варто відзначити, що в США існує програма з навчання спеціалістів, котрі відслідковують публікації з передачі інформації через інтернет і вибірково перевіряють інтернет-сторінки компаній. До інших можливих заходів, що пропонуються для контролю невлічимої передачі технологій в США варто віднести процедуру, що повсюдно використовується при контролі товарів подвійного призначення – «*catch all*».

Більшість країн Європи в цьому питанні довірилися позиції Європейського Союзу. Так в 2000-2002 роках було прийнято ряд нових нормативних документів, що заклали підвалини сучасної системи експортного контролю Європейського Союзу. Зокрема, 28 вересня 2000 року вступив в силу Регламент ЄС 1334/2000 про контроль над експортом продукції і технологій подвійного призначення. У подальшому, за необхідності, цей регламент доповнювався іншими положеннями.

У вищезгаданому документі визначено розподіл повноважень між Комісією та членами Європейського Союзу. На наднаціональному рівні Європейський Союз і його члени розробили зведений Контрольний перелік, в основу якого покладено міжнародні переліки багатосторонніх режимів експортного контролю. Об'єктами контролю з зведеному Контрольному переліку є товари, технології, а також програмне забезпечення, які можуть

бути віднесені до товарів і технологій подвійного застосування. Важливо зазначити, що деякі країни Європейського Союзу, наприклад Німеччина, відрізняються в своєму законодавстві стосовно цього питання. Так, у Німеччині в обов'язковому порядку контролюється діяльність експертів, усні звернення, лекції, комп'ютери з конфіденційною інформацією, інтернет, дозволи на використання файлів, записів і звітів. Також потрібне отримання ліцензії для усіх форм міжнародного трансферу технологій, включно з технічними даними і так званими «невловимими формами передачі технологій».

Необхідно відзначити, що є такі країни як Японія, де будь-які технології контролюються не залежно від способів передачі, оскільки уряд Японії вважає, що необхідне безперервне вдосконалення усіх можливих засобів з поліпшення якості контролю за експортом технологій. У протилежність Японії існують держави, наприклад Австралія, де лише тільки розглядається питання введення контролю за пересуванням товарів подвійного призначення, зокрема технологій, що вивозяться з Австралії.

Звичайно, для нас в контексті досліджуваної проблематики, більш цікавою є оцінка поточного стану справ, який склався в Республіці Вірменія з транскордонною передачею чутливих технологій. Нижче наведено короткий аналіз загального стану справ стосовно цього питання у Республіці Вірменія та шляхи підвищення рівня контролю за невлічимою передачею технологій.

Так, незважаючи на те, що з 2003 року в Республіці Вірменія діє Закон про експортний і транзитний контроль товарів, технологій подвійного при-

значення, а також про передачу об'єктів інтелектуальної власності, питання про невлومی передачу технологій на наш час детально не досліджено. Не розроблені процесуальні питання невлومی передачі технологій, до даного процесу застосовуються загальні механізми контролю. Зокрема, експорт товарів подвійного призначення і передача контрольованих нематеріальних активів в Республіці Вірменія виконується на основі разових індивідуальних дозволів загального характеру, що видаються уповноваженими державними структурами.

Необхідно також підкреслити, що під словосполученням «нематеріальні активи» мається на увазі інформація будь-якого роду, що є результатом інтелектуальної діяльності, зокрема, й комп'ютерні програми, які можуть застосовуватись як в цивільних цілях, так і в військових, включно зі створенням зброї масового знищення і засобів її транспортування. Важливо мати на увазі, що фізичні або юридичні особи несуть відповідальність за передачу нематеріальних активів, контрольованих з порушенням порядку, що встановлений Законом про експортний контроль Республіка Вірменія, лише в тому випадку, коли вони усвідомлювали або зобов'язані були усвідомлювати, що окрім цивільного застосування, чуттєва технологія може бути також використана в військових цілях, включаючи зброю масового знищення і засобів її доставки [4].

На перший погляд загальні правила з контролю за трансфертом товарів подвійного призначення можуть бути застосовані і до невлومی передачі технологій, але ця практика не виправдала себе ані в ЄС, ані в США. В Республіці Вірменія також з часом все частіше для вчених почали виникати

вищезгадані проблеми, такі як «витік мізків», «робота на стороні» тощо.

З метою виключення вищезгаданих негативних явищ в процесах трансферу чуттєвих технологій в Республіці Вірменія, важливо відзначити наш досвід роботи в ряді програм Міжнародного науково-технічного центру (м. Нур-Султан), який протягом останніх п'яти років реалізовував проекти з розробки критеріїв, що забезпечують контроль за торгівлею стратегічними товарами в Центральній Азії, на Південному Кавказі і в прилеглих регіонах, включно з Афганістаном, Монголією, Пакистаном. Разом з розробкою критеріїв контролю, одним з напрямків на нашу думку, як вже було зазначено, є просвіта наукової спільноти в галузі знань по боротьбі з хімічними, біологічними, радіологічними та ядерними ризиками і загрозами (ХБРЯ), пов'язаних з невлومیю передачею технологій [5].

Висновки та перспективи подальших розробок. Спираючись на вже виконані нами дослідження, в рамках згаданих проектів Міжнародного науково-технічного центру з зазначених і перелічених раніше підходів, котрі дозволяють зрушити з «мертвої точки» рішення проблеми, коректного контролю за невлومیю передачею технологій подвійного призначення також важливо відзначити створення програм з навчання спеціалістів, котрі відслідковують публікації по передачі інформації через інтернет і вибірково перевіряють інтернет-сторінки за прикладом подібної практики, що впроваджена в США.

Також необхідно відзначити, що в найближчій перспективі в рамках освітніх проектів Міжнародного науково-технічного центру передбачається зосередити основні зусилля на

розробці освітнього лекційного циклу щодо правил поведінки з невлвовимою передачею технологій подвійного застосування для провідних вчених науково-дослідних інститутів Національної академії наук Республіки Вірменія та викладацького складу, а також аспірантів і магістрів провідних вищих навчальних закладів Республіки Вірменія.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Судаков О.В. Неосязаемая передача технологий – новые вызовы системе экспортного контроля в XXI веке. Научная сессия МИФИ-2004. Т.13 Экономика и управление. Международное научно-технологическое сотрудничество, 2004. С. 216-217.

2. Экспортный контроль: от противостояния к сотрудничеству. Москва: О-во сохранения лит. наследия, 2012. 508, [2] с.

3. Методическое руководство по созданию на предприятии внутренней программы экспортного контроля (ВПЭК), Утверждено Заместителем Руководителя Федеральной службы России по валютному и экспортному контролю 12 мая 1998 года. URL: <https://fstec.ru/eksportnyj-kontrol/vnutrifirmennye-programmy/292-metodicheskoe-rukovodstvo>

4. Об экспортном контроле товаров двойного назначения, транзита последних по территории Республики Армения, а так же результатов интеллектуальной деятельности и информации двойного назначения: Закон Республики Армения от 08 апреля 2010 г. URL: <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=107520>

5. Годовой отчет МНТЦ за 2017 год. URL: http://www.istc.int/upload/files/report_2017_ru.pdf

REFERENCES:

1. Sudakov, O.V. (2004). Neosyazae-maya peredacha tekhnologiy – novye vyzovy sisteme eksportnogo kontrolya v XXI veke

[Intangible Technology Transfer – New Challenges to Export Controls in the 21st Century]. *Nauchnaya sessiya MIFI-2004. Ekonomika i upravlenie. Mezhdunarodnoe nauchno-tekhnologicheskoe sotrudnichestvo – Scientific session MEPhI-2004. Economics and Management. International scientific and technological cooperation.* (Vols. 13). (pp. 216-217) [in Russian].

2. Eksportnyy kontrol: ot protivostoyaniya k sotrudnichestvu [Export control: from opposition to cooperation]. (2012). Moscow: O-vo sokhraneniya lit. naslediya [in Russian].

3. Metodicheskoe rukovodstvo po sozdaniyu na predpriyatii vnutrenney programmy eksportnogo kontrolya (VPEK), Uтверждено Zamestitelem Rukovoditelya Federalnoy sluzhby Rossii po valyutnomu i eksportnomu kontrolyu 12 maya 1998 goda [Methodological guidelines for the creation of an internal export control program (IPEC) at an enterprise, Approved by the Deputy Head of the Federal Service of Russia for Currency and Export Control on May 12, 1998]. *fstec.ru*. Retrieved from <https://fstec.ru/eksportnyj-kontrol/vnutrifirmennye-programmy/292-metodicheskoe-rukovodstvo> [in Russian].

4. Zakon Respubliki Armeniya “Ob eksportnom kontrole tovarov dvoynogo naznacheniya, tranzita poslednikh po territorii Respubliki Armeniya, a tak zhe rezul’tatov intellektual’noy deyatel’nosti i informatsii dvoynogo naznacheniya” : ot 08 aprelya 2010 g. [Law of the Republic of Armenia “On export control of dual-use goods, transit of the latter through the territory of the Republic of Armenia, as well as the results of intellectual activity and dual-use information” dated April 08, 2010]. *www.arlis.am*. Retrieved from <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=107520> [in Russian].

5. Godovoy otchet MNNTs za 2017 god – Dvigayas vpered [ISTC Annual Report 2017 – Moving forward]. (n.d.). *www.istc.int*. Retrieved from http://www.istc.int/upload/files/report_2017_ru.pdf [in Russian].